

ZORAN JANJETOVIĆ

A német és a magyar kisebbségi lakosság kiűzése a Vajdaságból a második világháború végén

A német és a magyar lakosság kiűzése számos kelet- és délkelet-európai országból a második világháború végén európai jelenség volt, amely a háború következményeként végbement nagy méretű erőszakos lakosságcsere részeként értelmezhető.¹ A volt Jugoszlávia területén élő német és magyar kisebbség sorsát is e nagy történelmi mozgás részeként kell vizsgálnunk. Jugoszláviáról szólva külön ki kell térni arra, hogy az ottani események mennyire követték a *kiűzés* általános mintáját.

A két világháború közti Jugoszlávia² legnagyobb nemzeti kisebbségei a magyarok és németek,³ valamint az albán etnikum. A magyar kisebbség tagjai a történeti Magyar Királyság többségi nemzetéhez tartoztak, így a hátrányos kisebbségi státuszt igen nehezen fogadták el, amivel előidéztek a jugoszláv hatóságok állandó gyanúját és felügyeletét. A kis Magyarország irredenta külpolitikája és propaganda-tevékenysége sem volt a legmegfelelőbb eszköz a magyar kisebbség helyzetének javítására.

A dunai svábokként ismert németek főként a Vajdaság és Szlavónia területén éltek. A magyar fennhatóság alatt erős magyarosításnak voltak kitéve, amely jelentős részük számára szunnyadó nemzettudatot eredményezett. Erre alapozva az új jugoszláv hatóságok újkeletű német nyelvű iskolák megnyitásával és szervezetek működésének engedélyezésével próbálták meg-

1 Cf. *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. I-V. Bonn, 1953–1961.

2 A legjobb összefoglaló munkák: Hans-Ulrich Wehler: *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918–1978*. Göttingen, 1980.; Šandor Mesaroš: *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad, 1981.; u. ó.: *Mađari u Vojvodini 1929–1941*. Novi Sad, 1989.

3 Az 1931-es jugoszláv népszámlálási adatok szerint 482.359 német és 452.214 magyar volt Jugoszláviában. (Arhiv Jugoslavije (továbbiakban: AJ) 38, 63/166.)

nyerni őket. Ez a politika főként a Vajdaságra volt jellemző, ahol a szlávok kisebbségi pozícióját sváb támogatással próbálták erősíteni a magyarok ellenében. Horvát-Szlavóniában a helyzet még kevésbé volt kedvező: a 19. században kezdődő horvátosítás tovább folytatódott.⁴ Szlovéniában, ahol a németek nem tartoztak a svábok közé, az évtizedes szlovén–német viszály – most szlovén fölényvel – folyt tovább.⁵

Mindent egybevetve, Szlovénia kivételével, a németek helyzete, különösképp a Vajdaság területén, a magyarokénál sokkal kedvezőbb volt. Az 1930-as években helyzetük tovább javult, miután Jugoszlávia szorosabbra fonta kapcsolatát Németországgal, és a Reich hatalma és befolyása éreztette hatását. Az 1930-as években a nemzeti szocializmus befolyása lassan de biztosan nőtt a németek közt Szlovéniában, ellentétben a Vajdasággal.⁶ Mindkét nemzeti kisebbségnek jó oka volt a Jugoszláviával szembeni elégedetlenségre, különösen miután anyaországaik külügyi politikájának sikere erősítette nemzeti büszkeségüket. Ezért 1941 áprilisában, amikor Németország szövetségeseivel megsemmisítette Jugoszláviát, nem siratták azt, hanem lelkesen köszöntötték a megszállókat, sőt mi több, helyenként segítségükre is siettek. Az effajta magatartás és az ezzel járó igazságtalanságok és áldozatok a szerb és a szlovén oldalon (a horvátok nagy része a Tengelyhatalmakhoz csatlakozott) tovább rontotta a már amúgy is kielezett interetnikus viszonyt.⁷

Ez a tanulmány a vajdasági németekkel és magyarokkal foglalkozik, mivel ők alkották a vajdasági lakosság többségét, illetve e két nemzeti kisebbség tagjainak túlnyomó része a Vajdaság területén élt. A németek esetében – a Vajdaságban, és különösen a Bánátban – a nemzeti kisebbséghez tartozók nagy része a partizánok uralma alá került.

4 Volksdeutsche in Croatia-Slavonia. Lásd: Valentin Oberkersch: *Die Deutschen in Syrmium, Slawonien, Kroatien und Bosnien*. Stuttgart, 1989.

5 Cf. Arnold Suppan: Zur Lage der Deutschen in Slowenien zwischen 1918 und 1938. In: Arnold Suppan, Helmut Rumpel (eds.): *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941*. Wien, München, 1988.

6 Dušan Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*. Ljubljana, 1966.; Branko Bešlin: *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini (1933–1941)*. Novi Sad, Sremski Karlovci, 2001.; Zoran Janjetović: O nacifikaciji vojvođanskih Švaba. *Tokovi istorije*, 1–4, 1999. 240–260. p.

7 *Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941–1944. godine*. Knj. 1. Bačka i Baranja. Novi Sad, 1946. 8–28. p.; Sandor Vegh: Le system d'occupation allemand dans le Banat Yougoslave 1941–1944. In: *Les systems d'occupation en Yougoslavie 1941/1945*. Belgrade. 1963. 497. p.; Biber, 251–267. p.; Josip Mirnić: *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*. Novi Sad, 1974. 91. p.; Petar Kačavenda: *Nemci u Jugoslaviji 1918–1945*. Godine, Beograd, 1991. 25–27. p.; Branislav Popov Miša: *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941–1944. godine*. Beograd, 1992. 10–25. p.; Aleksandar Kasaš: *Mađari u Vojvodini 1941–1946. godine*. Novi Sad, 1996. 33–37., 100. p.

1941 áprilisában a Vajdaságot, csakúgy, mint az ország többi részét, feldarabolták. A Szerémség a Független Horvát Állam fennhatósága alá került, a Bácska ismét Magyarország része lett, míg Nyugat-Bánát az elfoglalt Szerbia bizonyos autonómiával ellátott része maradt. A két kisebbség létfeltételei ennek függvényében változtak. A Független Horvát Államban élő német etnikum nagy nemzeti autonómiával felruházott jogi személylé vált, vetekedve a szerémségi usztasák hatalmával.⁸ A magyarok helyzete valamelyest megváltozott a háború előttihez képest viszonylag alacsony létszámuk, megfélemlítettségük és a történelmi gyűlölködés következtében.⁹ A Bácskában viszont inkább a magyarok kerültek döntéshozó pozíciókba, több neves magyar személyiség töltött be a helyi adminisztrációban fontos tisztségeket.¹⁰ Az öntudatos német fiatalok keserűen csalódtak a magyar annektálásban, míg az idősebb, magyarbarát generáció inkább kész volt elfogadni a magyar uralmat.¹¹ A Bánátban a népi németek (Volksdeutsche) alkották a megszálló adminisztráció törzsét. Mivel a kelleténél lényegesen kevesebb szakképzett káderrel rendelkeztek, így a fontos döntéseket a Belgrádban lévő birodalmi katonai hatóságok vagy a berliniek hozták meg.¹² A magyarok amiatti csalódottságukban, hogy a Nyugat-Bánát nem lett visszacsatolva, a legyőzött szerbeknél is jobban a háttérbe húzódtak. Részvételük a hatalomban csak névleges volt.¹³ A megváltozott körülmények között a német és a magyar kisebbségnek csak részben volt lehetősége arra, hogy az új államhatóságokkal osztozzon a hatalomban. Főleg visszaélni tudtak a helyzettel, ami gyakran meg is történt. Néhányan részt vettek szerbek és/vagy zsidók kivégzésében, értéktárgyaik eltulajdonításában, vagy éltek az alkalommal és háború előtti ellenfeleikkel/ellenségeikkel leszámoltak. Habár szomszédok (különösen szerb nemzetiségűek) közreműködéséről is készültek feljegyzések, az említett események súlyosan rombolták az interetnikus kapcsolatokat.

8 Cf. Wilhelm Sattler: *Die deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien*. Graz, 1943.; Z. Krnić: The German Volksgruppe in the Independent State of Croatia as an instrument of German occupation policy in Yugoslavia. In: *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*. Belgrade, 1977.; Oberkersch, 365–461. p.; Kačavenda, 48–54. p.

9 Kasaš, 124–128. p.

10 Saopštenja... 105–220. p.; M. Čobanski, Z. Golubović, Č. Kumanov: *Novi Sad u ratu i revoluciji 1941–1945. godine*. I. Novi Sad, 1976. 667–752. p.; Tibor Čereš: *Krvna osveta u Bačkoj*. Zagreb, 1992. 72–79. p.; Zdravko Golubović: *Racija u južnoj Bačkoj 1942. godine*. Novi Sad, 1992.; Kasaš, 84–92. p.; Jovan Pejin: *Srbi i Mađari*. Kikinda, 1996. 53–59. p.

11 Cf. Mirnić, o. c.

12 Vég, o. c.; Ekkehard Völkl: *Der (sic!) Westbanat 1941–1944*. München, 1991.; Kačavenda, 29–34. p.; Miša, o. c., passim.

13 Kačavenda, 42. p.; Völkl, 76–78., 100–123. p.; Kasaš, 115–123. p.

Azonban a két nemzetiség sorsát nemcsak a szláv szomszédokkal való konfliktus, hanem a nácik által elkövetett bűntények miatt Európán és az Egyesült Államokon végigsöprő németellenesség, valamint a második világháború végén a hatalmat megszerző Jugoszláv Kommunista Párttal való rossz viszony is befolyásolta. A kommunisták által vezetett partizánok a háború alatt mindvégig próbálták megnyerni a magyar és a német lakosságot. Ám mivel e nemzetiségek háború előtti kommunistáit még a háború kezdetén kivégezték, ezek a törekvések kevés sikerrel jártak.¹⁴ A történelmi helyzet, érzelmeik és a legtöbbször által meghatározott közös érdek a népi németek és a magyarok túlnyomó többségét a barikád túlsó oldalára állította.

A Jugoszláviában élő többi nemzethez képest, akiknek mindkét oldalon voltak képviselőik, a németek és a magyarok csak az egyik, épp a vesztes oldalon képviseltették magukat. Ennek ellenére a két nemzeti kisebbség sorsa nem azonos módon alakult a kommunista partizánok hatalomra jutása után. Ennek oka valószínűleg az európai külpolitikában keresendő, miként azt alább látni fogjuk.

1944. augusztus 23-án Románia átállt a másik oldalra, a Tengelyhatalmaktól korábbi ellenfelei oldalára, a Vörös Hadsereg számára akadálymentes átjutást biztosítva Jugoszlávia keleti része és Magyarország felé. A német Volksgruppe a Bánát jugoszláv részében részletes evakuációs tervet dolgozott ki, amelynek megvalósítására az engedély túl későn, a szovjetek bejövetele után érkezett csak meg.¹⁵ Bácskában a német és magyar lakosság evakuálására semmilyen külön terv sem született. Így azok, akik elég bölcssek voltak hozzá, vagy lehetőségük nyílt rá, saját erőből távoztak. A német lakosságnak körülbelül a fele választotta ezt az utat.¹⁶ A szerémségi (és szlavóniai) népi németek evakuálására kidolgozott terv, a régiónak a nyugathoz való közeli pozíciójából adódóan, még a nevezetes „szerémségi front” megnyitása előtt, néhány nap alatt megvalósult.¹⁷

A Vörös Hadsereg segítségével megteremtett partizán uralom nemcsak kommunista, hanem szláv jegyeket is magán viselt. A nem német, magyar vagy román többségű városokban és falvakban Népi Felszabadító Bizottságok alakultak.¹⁸ Habár az ANVOJ második szekciója, a partizánok ideiglenes

14 S. Hrečkovski: Njemačka četa „Ernst Thalmann” u jedinicama NOV I POJ. *Zbornik CDISB*, 1. Slavonski Brod, 1984. 331–350. p.; Kasaš, 128., 184. p.

15 Zoran Janjetović: *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*. Belgrade, 2000. 122–138. p.

16 *Ibid*, 138–150. p.

17 *Ibid*, 150–175. p.

18 Gojko Malović: *Vojna uprava u Banatu 1944–1945. godine* (MA paper, MS) Beograd, 1979. 66. p.

parlamentje 1943 novemberében az állam összes nemzetének és nemzetiségének azonos jogokat ígért, a felszabadított Vajdaságban a gyakorlat teljesen más volt. A demokrácia ígését sem váltották be, mivel a Népi Felszabadító Bizottságok jobbra csak papíron működő intézmények voltak, amelyek szintén a szláv lakosságnak biztosítottak volna némi beleszólást saját ügyeik rendezésébe. A provincia felügyelete valójában a kommunista párt által vezérelt hadsereg kezében volt. A szláv lakosságba vetett bizalom hiánya és a nem szláv lakossággal szembeni gyűlölet tükröződött a Katonai Adminisztráció 1944. október 17-i megalakításában.¹⁹ A horvát Iván Rukavian generális által vezetett szervezet a nemzeti kisebbségek befolyásának megszüntetése és a NFB hatalomátvételének előkészítése céljából alakult meg.²⁰

Mit jelentett a német és a magyar hatóságok kivonása a Bánátból és a Bácskából a kisebbségi német és magyar lakosság számára? Elsősorban sorsuk rosszabbra fordulását. Az új rezsim első napjaiban a partizánok és a Vörös Hadsereg által elkövetett tömegmészárlások, verések, rablások és megerőszakolások áldozatai lettek. A szemtanúk elmondása szerint a szovjetek főként fosztogatásokban, ivásban és a nők elleni erőszakban vettek részt, míg a partizánok voltak a kivégzések, a németek és magyarok kínzásának és a nagybani vagyontulajdonítások elkövetői.²¹ Hogy az áldozatokat miként választották ki, nem lehet megmondani. A szemtanúk vallomásai csak ritkán térnek ki a lehetséges okokra. Egyes gyilkosságok nyilvánvalóan azzal magyarázhatók, hogy az áldozatok a háború alatt bizonyos hivatalokban, vagy német, illetve magyar nemzeti szervezetekben töltöttek be funkciót. Sok esetben a fosztogatást vagy az erőszakot a lakosok ellenállása váltotta ki. A maradék német vagy magyar lakosok megfélemlítésének szándéka is a lehetséges okok közt említhető. A fosztogatásokból azonban minden nemzetiség civil része is kivette a részét.²²

A kérdés, hogy valójában hány kisebbségi német és magyar esett áldozatul az új rezsim kezdeti napjaiban, csak részben válaszolható meg. Pontos adatok csak a népi németek esetében állnak rendelkezésre. A legújabb számítások szerint, amely egy hosszú és alapos kutatás eredménye, kb. 10.000 németet végeztek

19 Arhiv Vojno-Istorijskog Instituta (továbbiakban: AVII) VO, K. 1661, f. 1., d. 1.

20 Microfilm Istorijiski arhiv Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Vojvodine (továbbiakban: IAPKSKV) 2/654–655 (AVII)

21 *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. Bd. V. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Bonn, 1961, passim.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*. I-IV. Sindelfingen, 1992–1995, passim.; Čereš, 111–216. p.; Kasaš, 160–178. p.

22 IAPKSKV 5/238, 2/714; AJ, F. 513, k. 25, III-3/138; AVII, VO, k. 1222, f. 5/1, dok. 31/1.

ki Jugoszlávia-szerte.²³ Habár magyar áldozatok csak a Vajdaság területén voltak, számuk eléri a 40.000-et.²⁴ Ha Jugoszlávia egész területén „csak” 10.000 német áldozatról beszélhetünk, nehéz elhinnünk, hogy valóban ennyi magyar áldozat lett volna többé-kevésbé csak a Bácska területén. Ezek a számok önmagukban nem erősítik meg a németek esetében a genocídium,²⁵ a magyarok esetében pedig a *megvalósított* etnikai tisztogatás²⁶ vádját, miként azt több szerző is állítja. A két kisebbséggel szembeni etnikai tisztogatás gondolata azonban nem volt idegen a leendő kommunista hatalmaktól, miként azt a következőkben látni fogjuk.

A kezdeti kaotikus napok után új kormányzati apparátus kezdett formálódni. Miként láttuk, az NFB eleinte nem volt megszervezve (néhány kivételtől eltekintve) a kisebbségi településeken. Helyettük katonai állomásokat alakítottak. A németek és a magyarok mozgásszabadságát nagy mértékben korlátozták.²⁷ Már néhány nappal a partizánok hatalomra jutása után a németeket és a magyarokat, valamint a románok egy részét kényszermunkára ítélték.²⁸ Az erős fizikumúakat némelykor összegyűjtötték és táborokban tartották fogva, némelykor pedig otthon lakhattak és onnan kellett minden reggel munkára jelentkezniük. Számukra a munka kényszer, míg a szláv lakosság számára csak „kötelező” volt.²⁹ Ez volt a népi németek és a kisebbségi magyarok koncentrációs táborokba zárásának kezdete.

A táborokban az emberek gyakran szalmával borított földön aludtak, a házak túlszűfoltak, az étel ehetetlen volt. A táborba érkezőket jó ruhadarabjaiktól megfosztották, vagy rongyosra cserélték. A pénzt, aranyat vagy egyéb értékes dolgokat szintén elvették a foglyoktól.³⁰ Az örök velük szembeni magatartására nézve szabály volt a rossz bánásmód. Ebben a kezdeti szakaszban

23 *Wessbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschiessungen, Vernichtungslager, Kinderschicksale.* München, 1995. 940–942. p.

24 Robert Aspeslagh: Trianon dissolved: The status of Vojvodina reconsidered? *Yearbook of European Studies*, 2, 1992. 127. p. Ludányi András szerint az áldozatok száma 25.000 és 40.000 közé tehető. (A. Ludányi: The fate of Magyars in Yugoslavia: Genocide, ethnocide or ethnic cleansing? *Canadian Review of Studies in Nationalism*, XXVIII, 1–2, 2001, 132.; Cseres szerint 34.491 magyar vált a bosszúhadjárat áldozatává (Čereš, 229. p.)

25 *Arbeitskreis Dokumentation, Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien. Die Stationen eines Völkermordes.* München, 1998. 1–2. p.

26 Cf. Ludányi, 129. p.

27 IAPKSKV 2/654–655; Malović, Appendix, p. III.; Branko Petranović: *Istorija Jugoslavije*. II. Beograd, 1988. 421. p.

28 Malović, 122. p.

29 Ezért a köznapi elnevezése *kuluk (robot)* volt. (uo.)

30 IAPKSKV 2/41–43; Leidensweg... II, passim.; AJ, F513, k. 25, III-3/138; AVII, VO, k. 1661, f. 1, d. 1.

néhány helyen az embereket többször szabadon engedték csak azért, hogy aztán ismét összegyűjtsék őket. A foglyokat nehéz fizikai munkára használták: romeltakarításra, favágásra, vagonok ki-be rakására, építkezésekre stb. A nem megfelelő élelem, a szegényes ruházat, a kellő felszerelés hiánya és a rövid nappalok miatt a munka eredménye nem felelt meg a hatalmon lévők elvárásainak.³¹

Míg a bebörtönzés és a kényszermunka a népi németek számára enyhe ízeletül szolgált az elkövetkezendő eseményekhez, a magyarokkal szembeni politika már december elején változásokat mutatott.³² Az idő előrehaladtával egyre több német került koncentrációs táborokba, amelyek állhattak néhány házból, drótkerítéssel elválasztott utcákból, falvak egy-egy részéből vagy egész falvakból.³³ Ezzel egyidőben a bebörtönzött magyarok száma, amely egyébként is alacsonyabb volt, fokozatosan csökkenni kezdett. Bár 1945 májusában bizonyos hányaduk még mindig koncentrációs táborok foglya volt, számuk akkorra szinte jelentéktelenné vált.³⁴ A magyarokat fokozatosan integrálták az új kormányzati apparátusba és azok katonai (partizán) tömegszervezeteibe.³⁵

Mi volt az oka annak, hogy a kisebbségi magyarokkal való bánásmód megváltozott, míg a németekkel szemben semmilyen enyhülés sem mutatkozott?

Az eltérő bánásmódot a katonai adminisztráció kezdetén jelentették be. A magyarokat Bácskában tartották fő bűnösnek, míg Bánátban csak bűnrészeseknek, passzív megfigyelőknek. A németek azonban nemcsak Bánátban voltak fő bűnösök, ahol a népi németek kezében volt a hatalom, hanem Bácskában is, ahol egyébként formális pozíciójuk csak kicsivel volt jobb a szerb és más nemzetiségekenél.³⁶ A helyi szerb lakosság elégedetlensége ellenére hamarosan parancsot adtak a kisebbségi magyaroknak a koncentrációs táborokból való szabadon bocsátására, és „önkéntesekként” a partizán hadseregbe való besorozásukra.³⁷ Eközben a népi németekre egyre erősebb nyomás nehezedett.

31 IAPKSKV 2/41–43.

32 IAPKSKV 2/654–655; Malović, 82. p.

33 Cf. Janjetović: *Between Hitler and Tito*. 256–264. p.

34 Feltehetően vajdasági koncentrációs tábori jegyzékek szerint 74.918 népi német, 4.638 magyar, 1.179 német és 232 egyéb (főként szlávok). (AJ, F. 513, k. 25, III-3 / 139.)

35 Kasaš, 190–199. p.

36 IAPKSKV 2/654–655.

37 Malović, 82–83. p.; Kasaš, 179. p.; AVII, VO, k. 1661, f. 1, d. 1. (Választhattak, hogy „önkéntesen” belépnek a harcoló csapatokba, vagy a munkaszázadokba kényszerülnek.) Lásd még: Kasaš, 184–189. p.)

Máig is tisztázatlanok e változások okai. Egyes vélemények szerint a magyarokkal szembeni politika egy Moszkvából érkező jelzés hatására történt: Magyarország szocialista országnak van kijelölve, ezért nem szabad menekültekkel elárasztani.³⁸ Azt is állítják, hogy a magyar kommunista elit könyörgött Titonak a kisebbségi magyarok életben hagyásáért. Szerb részről a kisebbségi magyarokkal kapcsolatosan több elmélet ismert. Az ismert történész, Vasa Čubrilović,³⁹ aki már a második világháborút megelőzően felvetette az albán kisebbség kiűzésének lehetőségét, 1944 novemberében az új jugoszláv hatóságok emlékezetébe idézte ötletét, hogy mindazon nemzeti kisebbségeket, amelyek hűtlenségükről tettek tanúbizonyságot a háború alatt, űzzék ki az országból.⁴⁰ Sreten Vukosavljević 80–200.000 magyar kitelepítését, valamint a jugoszláv terület egy részének Magyarországhoz való csatolását javasolta, a jó szomszédi kapcsolatok megteremtése céljából.⁴¹ Miként láthattuk, ezeket az elképzeléseket hamarosan fel kellett adni, mielőtt a kisebbségi magyarok az érdeklődés homlokterébe kerültek, habár némi időt vett igénybe, amíg mindannyian kiszabadulhattak a koncentrációs táborok fogságából.

A népi németek helyzete a magyarokétól teljesen eltérő volt. Az elképzelés, hogy el kell hagyniuk az országot, feltehetően először 1943 decemberében vagy 1944 elején fogalmazódott meg.⁴² Ezt a kommunista vezetők javasolták, habár nem lehet konkrétan tudni, ki volt a „megoldás” konkrét szorgalmazója. Tulajdonképpen az adatok arra engednek következtetni, hogy a döntés csak akkor vált véglegessé, amikor a háború végeztével a csehek és a lengyelek elkezdték saját országaikból kiűzni a németeket.⁴³

Ekkorra azonban az országban maradt népi németek túlnyomó többsége már koncentrációs táborokban volt. Időközben, 1944 végén és 1945 elején, az új hatóságok 20.000 németet, szovjet követelésre, Ukrajnába kényszermunkára

38 A kétoldalú kapcsolatok gyors normalizációja ezt a felvetést támasztja alá. (Kasaš, 193. p.) Habár ez a párizsi békekonferencia jugoszláv–magyar egyezségéből nem zárta ki a szabad lakosságcserét 40.000 emberig. Az elképzelés az volt, hogy 1947-ben kezdődik és három évig tart. (uo. 194. p.)

39 Čubrilović neves történész és szerb nacionalista. Fiatal korában tagja volt a Mlada Bosna nevű titkos forradalmi mozgalomnak, amely 1914-ben kivégezte Ferenc Ferdinándot, a Habsburg trón várományosát.

40 A visszaemlékezést a *Nedeljni telegraf* adta közre. Belgrád, 1996. szeptember 18. és 25.

41 Vukosavljević a kisebbségi magyarok egy részének áttelepítését javasolta, hogy a földeket a nincstelenek közt igazságosan oszthassák el. Ha a magyarok itt maradnak, nekik is kell földet juttatni, így a Vajdaság magyarabb lesz, mint valaha. A magyar kisebbség számának csökkentése egyben csökkentené az irredentizmus veszélyét is. (AJ 97, 3/35.)

42 Božo Repe: „Nemci” na Slovenskem po drugi svetovni vojni. In: Dušan Nećak (ed.): *„Nemci” na Slovenskem 1941–1945*. Ljubljana, 1998. 147. p.

43 Milovan Đilas: *Revolucionarni rat*. Beograd, 1990. 410. p.

deportáltak.⁴⁴ Annak ellenére, hogy a potsdami szerződés nem említi Jugoszláviát azon országok között, amelyeknek engedélyezték a területükön élő német ki-sebbség kiűzését (vagy eufemisztikusan, „újraterelítését”),⁴⁵ a jugoszláv kormány továbbra is e szerződésre hivatkozva kérte a Szövetségesektől a népi németek kitelepítésének engedélyezését. Az engedélyre várva, a jugoszláv hatóságok 1945 októberében elkezdték a németek kitelepítését az Ausztriával határos szlovén területekről és Horvátországból, a Vajdaságból azonban nem.⁴⁶ Ez a két köztársaság nemcsak sokkal közelebb volt Ausztriához, de az ott maradt népi németek létszáma sokkal alacsonyabb volt, mint a Vajdaságban, és az észrevétlen eltűntetésük lehetősége sokkal valószínűbbnek tűnt. A brit hatóságok, miként a Szövetségesek Tanácsa is, Bécsben protestáltak a kitelepítések ellen, ám december 11-i válaszában Jugoszlávia tagadta a vádakat.⁴⁷ Jugoszlávia csak 1946 januárjában vetett véget a titkos kiutasításoknak, annak érdekében, hogy ne ütközzön akadályokba követeléseinek a Szövetségesek általi teljesítése.⁴⁸ 1946. január 16-án a jugoszláv külügyminiszter jegyzéket nyújtott át a négy szövetséges hatalom képviselőjének a népi németek kitelepítésére vonatkozó ismételt kéréssel. A potsdami szerződés újra mint a követelés jogi alapja jelent meg.⁴⁹ A kitelepítés kérésének indokaként a népi németek által a háború során elkövetett bűncselekményeket jelölték meg, valamint viszonylag alacsony létszámukat, ami lehetővé teszi az azonnali transzportálást. A kérést azzal utasították el, hogy Jugoszlávia ilyen értelemben nem szerepel a potsdami szerződésben.

A jugoszláv kormány nem adta fel, és 1946 júniusában megismételte kérését, változatlan indoklással.⁵⁰ Ennek az ismételt kérésnek semmilyen hatása nem volt. A Szövetségeseknek már épp elég menekülttel kellett foglalkozniuk Németországban és Ausztriában, és bár a megmaradt népi németek kevesen voltak, Jugoszlávia, ahogy egyre inkább romlottak a nyugati kapcsolatai, a Szovjetunióhoz kezdett közeledni. Ez a körülmény, valamint Isztria, Karintia és más területek megoldatlan problémái a nyugati szövetségeseket a jugoszláv követelés elutasítására ösztönözték.

44 Janjetović: *Between Hitler and Tito*. 237–255. p.

45 Geza Paikert: *The German Exodus*. The Hague, 1962. 8–9. p.

46 Dušan Nećak: O problemu „razseljenih oseb” (DPs) in jugoslovanskih „Volksdeutscher-jev” v Avstriji ter o britanski ideji njihove zamenjave z Koroškimi Slovenci (1945–1947) *Zgodovinski časopis*, 4, 1996. 569. p.

47 *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers* (Henceforth: FRUS) 1945. Vol. II. Washington, 1967. 1323., 1315. p.

48 Nećak, 569. p.

49 Bilten MIP, 1, January 20, 1946. 6–7. p.

50 Bilten MIP, 7, June 4, 1946. 13. p.

A népi németek problémája hamarosan a jugoszláv–amerikai kapcsolatok és egyben a két ideológiai blokk kezdődő hidegháborújának újabb vitapontja lett. Még ugyanezen év októberében az Egyesült Államok megvádolta Jugoszláviát, hogy 500–2.500 fő közötti német származású amerikai állampolgárt tart koncentrációs táborokban és kényszerít rabszolgamunkára.⁵¹ A diplomáciai csatározások a fogva tartott népi németek ügyében kiéleződtek, az USA a foglyokat a Jugoszláviával szembeni nyomásgyakorlás eszközeként használta. A jugoszláv hatóságok nem tagadták a koncentrációs táborok létezését, viszont a rabszolgamunkát igen. Ezen túl azt is állították, hogy minden bebörtönzött népi német háborús bűnös, ezzel együtt azonban kifejezésre juttatták azon szándékukat, hogy szabadon engedik azokat, akiknek az amerikai nagykövetség állampolgárságot ad. Így végül 86 amerikai állampolgárságú népi német elhagyhatta az országot. A diplomáciai vita nyilvánvalóvá tette mindkét fél képmutatását: az USA nem törődött a jugoszláv koncentrációs táborokban éhező 200.000 népi némettel, a jugoszlávok pedig közvetetten elismerték, hogy nem háborús bűnösöket, hanem ártatlan civileket tartottak fogságban.⁵² Ezenfelül ismét megmutatták, hogy szándékukban áll megszabadulni a népi németek maradékától. Azonban ez a lehetőség is el lett szalasztva, mivel az amerikaiak nem voltak érdekeltek a népi németek felszabadításában, merthogy ez az Egyesült Államokba való átszállításukat jelentette volna.

A jugoszláv hatóságok 1947-ben még egyszer megpróbálták megszabadulni a bebörtönzött népi németektől. Ekkoriban a koncentrációs táborokból való szökési kísérleteket nemcsak hogy tolerálták, de azt egyenesen bátorították és elősegítették. A rabokat határ közeli táborokba szállították, melyek némelyikében még éjjeliőrök sem voltak, a fegyelem is lazább volt, sőt, a sikertelen szökéseket sem büntették olyan szigorúan, mint addig. A tábori közigazgatás maga is közreműködött a svábok menekülésének megszervezésében – fizetség fejében. Egy bizonyos összeget kellett adni a tábor vezetőjének, vagy valamelyik ügynökének, és a foglyokat egy vezető eljuttatta a magyar vagy a román határig. Ezután már maguknak kellett eljutniuk az osztrák határig, ahol viszont egyáltalán nem fogadták őket szívesen – sem a hatóságok, sem a lakosság. Ez volt az ún. „fehér szökés”. Ezen kívül létezett a „fekete szökés” is – a táborőrök lefizetése nélkül. Így a vezető sokkal olcsóbb volt, de számolni kellett a lebukás és a büntetés veszélyével – bár már ez sem volt olyan

51 Bilten MIP, 13, October 1, 1946. 49. p.

52 A diplomáciai konfliktusról lásd még Janjetović: *Between Hitler and Tito*. 298–308. p.

drákói, mint azelőtt.⁵³ Nem ismert az így távozők száma, de az biztos, hogy a kormányzat ezt az eljárást a németek közvetett eltávolítására használta. Ez a módszer lehetővé tette a népi németek egy részének a megszabadulást anélkül, hogy magyarázatot kellett volna adni, vagy kifogást kellett volna keresni a Szövetségesek számára.

Ez a politika egész 1947 őszeig folytatódott. Utána a szökéseket ismét megnehezítették, a svábok számára bevezették viszont az „önkéntesek” toborzását bányákban, kolhozokban, gyárakban stb. való munkavégzésre. Azok, akik feliratkoztak a munkára, ugyanolyan fizetséget kaptak, mint a többiek, viszont nem választhatták meg a munkahelyüket és el sem mehettek onnan. 1948 tavaszán az összes népi németet szabadon bocsátották, de alá kellett írniuk egy három évre szóló szerződést az előbb említett feltételekkel. Csak a három év leteltével mozoghattak szabadon, és csak ekkor kezdték meg a hatóságok a teljes integrációjukat. Azonban legtöbbször életkörülményei addigra már majdnem olyan rosszak voltak, mintha a koncentrációs táborban maradtak volna, és sokan közülük még évek múltán is nyomorúságos körülmények között tengődtek.⁵⁴

A népi németek legtöbbször élt az emigráció lehetőségével. Habár ez a választás sem könnyű, sem olcsó nem volt, a többség mégis vállalkozott rá annak érdekében, hogy elhagyhassa szenvedési színhelyét. Nyomorogtak (az ANVOJ 1944. november 21-i döntése értelmében vagyoniukat elkobozták⁵⁵) és szenvedtek a fájó emlékektől. Rokonaik és barátai vagy Németországban, vagy Ausztriában, vagy valahol máshol voltak. A jugoszláv hatóságok, akik néhány éve még mindenképp meg akartak szabadulni a népi németektől, most minden eszközt bevetettek, hogy akadályozzák távozásukat.⁵⁶ Az indokok máig sem ismertek, de az a legvalószínűbb, hogy egyrészt félték a népi németek exodusának nemzetközi visszhangjától (főként, ha beszámolnak a koncentrációs táborokban szerzett horrorisztikus élményeiről), valamint minden bizonnyal ráébredtek a dolgos svábok gazdasági hasznosságára. Ám minden erőfeszítés hiábavaló volt, az 1960-as évek közepére a jugoszláviai német kisebbség minden szempontból megszűnt létezni.

53 Ibid, 286–289. p.

54 Dokumentation... V. 375., 510., 593–594., 597–598., 605., 616., 618., 627. p.; Leidensweg... II. 45., 74., 102–103., 285–288., 540. p.; Memorijalni centar Josip Broz Tito, Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet maršala Jugoslavije II-3-a-2/19; Đilas, 411. p.

55 Službeni list DFJ, I/1945, no. 2.

56 Dokumentation... V. 116E–117E.

Láthattuk, hogy a kommunista erők a népi németek kiűzésének okaként azok háborús bűneit, illetve a megszálló erőkkel való kooperálásukat tüntették fel. Az igazi okokat azonban máig is csak találgathatjuk. Más nemzetiségek ellen is részben felhozhatók voltak ezek a vádak (köztük a fő bűnként számon tartott partizánok elleni harcot), de velük szemben másként jártak el. Miként láthattuk, kezdetben a magyarok is a népi németekhez hasonló helyzetbe kerültek, ám ők hamarosan – feltehetően külpolitikai okok miatt – kegyelemben részesültek. Miért nem részesülhettek a népi németek a magyarokéhoz hasonló elbánásban? Lehetséges, hogy a német újjáéledéstől való félelem miatt, vagy a birodalmi németek büntetési miatti általános és jugoszláv németgyűlölet miatt, amely a népi németeknek is, igazságtalanul, sok bűnt rótt fel, valamint elképzelhető, hogy míg a magyarok kis földdel rendelkező (40%-ban pedig föld nélküli) parasztok voltak, addig a németek nagy földterületekkel és ipari részesedéssel rendelkeztek, ami kapóra jött az ország legszegényebb részeiből származó veterán partizánok kolonizációjához, valamint a szocialista gazdaság felépítéséhez. Egyes sváb szerzők a szerb nacionalizmust jelölik fő indokként.⁵⁷ Ha a nemzeti gyűlölet szerepet is játszott, ez nem csak szerb sajátosság volt, hiszen a népi németek kiűzési tervének kidolgozásában a horvátok és a szlovének is részt vettek.⁵⁸ Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a szlovéniai és a horvátországi német kisebbséggel szembeni bánásmód⁵⁹ semmivel sem volt jobb a Vajdaságban tapasztalhatónál. A Vajdaságban csak a több népi német lakos miatt volt több a szenvedés.

A jugoszláviai német és magyar kisebbségek sorsa a második világháború végén a háborúban betöltött szerepük és az európai helyzet függvényében különböző volt. A magyar kisebbség kiűzésének gondolatát külpolitikai okok miatt gyorsan ejtették. Másfelől úgy tűnik, hogy a döntés a németek kiűzéséről már korábban, 1943 végén, megszületett, és emellett 1947 második feléig folyamatosan kintartottak. A népi németek többségét evakuálták vagy

57 Cf. Arbeitskreis Dokumentation, 75–78. p.

58 Cf. Nećak; Milan Vesović, Kosta Nikolić: Ujedinjene srpske zemlje. Ravnogorski nacionalni program. Beograd, 1996. 46., 70., 77., 151. p.; Tone Ferenc: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. In: Nećak (ed.), 115–116. p.; Jozo Tomasevich: War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945. The Chetniks. Stanford, 1975. 167–169., 171., 173., 399–402. p.; AJ, 103, 65/288.

59 Vladimir Geiger: Genocid nad folksdojčerima ne smije se zaboraviti. *Deutsches Wort/Nje-mačka riječ*, 40, 2001. 12–15. p.; Uő: Koncentracijski logor Krndija godine 1945/46. In: Vladimir Geiger: *Nestanak folksdojčera*. Zagreb, 1997. 71–77. p.; The same author: Radni logor Valpovo godine 1945/46. In: Geiger: *Nestanak folksdojčera*. 85–91. p.; The same author: *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*. Zagreb, 2001. 171–189. p.; Repe, 145–172. p.

elmenekültek még a Vörös Hadsereg és a partizánok bevonulása előtt. A maradék elűzésének szándékát viszont a nyugati szövetségesek elutasították. Ezért a kommunista erőknek kockázatos eltávolításokat kellett kivitelezniük, főként Horvátországból és Szlovéniából, illetve közvetett kiűzéseket kellett végrehajtaniuk a Szovjetunióba való deportálás és félig legális szöktetések útján. Mindkét változat tömeges éhezéssel járt, csökkentve az életben maradt népi németek számát. Végül, mikorra lehetőség nyílt a túlélők áttelepítésére, a jugoszláv hatóságok megpróbálták megakadályozni azt. Mivel a főszereplők mára már mind elhunytak, a német és a magyar kisebbségről való döntések megértésének kulcsára a jugoszláv archívumok megnyitásáig várunk kell.

Fordította: *Németh Szilvia*